

Из европейските модели за българска “нация”

Рая Заимова

В началните десетилетия на европейската модерност гръцките извори заедно с някои латински са основната база от информация на западните хора на перото, заели се със задачата да пресъздават историята на Източната империя и нейните съседи. Естествено, България като част от източния европейски свят се формира като словесен образ със своята евроазиатска история в писанията на поколения книжовници. По принцип, те се интересуват от всемирната история или от тази на Рим и Цариград, от историята на папството. Една известна категория от автори се опитва да се отдалечи от средновековната летописна форма, привличайки вниманието с градската или регионална история. Издигането на италианските градове в късното Средновековие оформя облика на едно по-ново мислене, което в XIX в. ще бъде наречено “Ренесанс”. Обръщането на погледите към историята на града – държава или към самите себе си дава своите резултати. Следвайки концепцията от 40-те години на XV в. на Леонардо Бруни за Флоренция, венецианците като Джустиниани и Сабелико правят опит да изведат историята на своите градове-държави или на своите “нации”.¹

Българската история е най-често разглеждана частично в контекста на споменатите типове съчинения с по-общ характер и регионални. Няколко примера: световната история на Марк-Антонио Сабелико (15-16 в.), историята на Флавио Биондо за Римската империя (15 в.), историята за Европа на италианеца Пиетро Джамбулари (16 в.), историята на Унгария на Бонфини (16 в.). В началото на 17 в., през 1601 г. излиза „Царството на славяните” на Мавро Орбини и по-късно, през 1680 г. „Византийската история” на френския

¹ Bruni L. *Historiarum Florentinarum libri XII*. Strasbourg, 1610.

ерудит Дю Канж, където историята на двете български царства на балканска територия са синтезирано представени в две отделни глави.

В този тип произведения са поместени отделни пасажии за първите набези на българите идващи от границите на азиатския континент, както и моменти от средновековната българска държава до османските завоевания. Създават се различни стереотипи за българите, които с течение на времето търпят промени съобразно информираността на авторите и еволюцията на идеите в Западна Европа.

1. Християнството идентично с “нация”

Обикновено произходът и религията, а понякога и езикът са основните характеристики, които се засягат. От XV до XVIII в. в италианската историография, а в последствие и в останалите произведения на католически автори, преобладава схващането за скитски и волжки произход. Колкото до религията, в повечето случаи, тя остава католическа. Християнството се приема като очовечаване или облагородяване на българите, като необходимо за излизане от мрака на езичеството и варварството. Един пример от “Венецианската история” на Бернардо Джустиниани (1492): *“В същата империя (Източната римска), по поречието на Дунава се настаниха нови хора Българи...”* (Изразът на италиански е *gente Bulgara*, което ще рече *хора, род, родственост* българска.) Има се пред вид времето на Константин IV и аспаруховите българи, за които авторът си задава въпроса дали са същите от Ломбардия или от времето на император Зенон (V в.), за които вече бил разказвал. В “Царството на славяните”, датиращо от около 150 години по-късно, се говори също за “хора” – идентични с племето, вълната от хора, съответно на Аспарух и Алцек.²

Характеристиката на Джустиниани за “много жестоки”-те българи, при които се редували война и мир се изчерпва, когато се стига до покръстването от “блаженият Кирил”, който *“с молитви и чудеса покръсти краля и цялата*

² Mavro Orbini, *Il regno degli Slavi*. Pesaro, 1601, p. 398, 400.

нация”.³ В представите на Джустиниани уседването на българите на Балканите е само една степен положителен напредък, докато мирът се постига само чрез християнизация, която се оказва и единственият критерий за формирането на *нацията*.

Този модел го срещаме и в XVI в. в “История на Европа” от Пиетро Джамбулари, където в текстовете за периода преди покръстването, българите са “варварски народи”. Без да се акцентира специално на “изоставеното езичество”, гърците и българите се поставят едновременно в категорията на *нациите*, които водят войни помежду си. У този автор се забелязва и смяна на названието “кралство” от времето на покръстването с “Държава” по времето на Симеон, когото нарича Лабас.⁴

Безспорно, че християнството е важен цивилизационен избор за българите. Католическа Европа трудно се примирява с факта, че Борис Михаил се ориентира към Цариград загърбвайки Рим. Това проличава най-вече в “Църковните анали” на кардинал Бароний и неговите безбройни последователи от католическа Европа, чиито творби са идейно насочени срещу протестантството. В една от преработките на Луи Орел (XVII в.) се акцентира не толкова на делата на българския владетел, колкото на ролята на папството в процеса на християнизация. Затова и българите попадат в обсега на “най-изостаналите *Нации*” (*nations reculées*), у които папа Адриан бил предизвикал респект.⁵ Схизмата на Фотий и “омразните гърци” са от другата страна на бариерата, която е трябвало да бъде преодоляна в името на правата вяра.

2. Царството идентично с “нация”

³ Bernardi Justiniani (Giustiniani) De origine urbis Venetiarum rebusque ejus ab ipsa quadringentesimum usque annum gestis historia. Venetia, s.a.; цитираните откъси са от италианския превод на Людовико Доменичи, издаден във Венеция, 1608, р. 287-288.

⁴ Giambullari, t. 1, р.125-126, т.2, р. 43. Симеон Лабас се среща и у Паисий, вж.: Паисий Хилендарски, История славяно-болгарская, 1762. Увод, новобългарски текст и коментар Б. Райков, С., 1972, с. 110-111.

⁵ Les Annales ecclésiastiques de Baronius, trad. par Charles Chaulmer. Paris, 1673, t. 3, p. 45.

Пак от XVI в. датира световната история на Джовани Тарканиота, където минало и сегашно вървят понякога заедно. Това е обичаен подход в хуманистичната историография, защото авторите имат за отправна точка своето време. И за да се опитат да обяснят събития от съвремието, връщането назад във вековете е наложително. Понякога това е объркващо, защото цитирането на дати е рядкост. Понятията за “време” имат за изходна точка и ориентир библейски събития, а посочването на години според християнския календар или според хронология извлечена от византийските и латински хроники, често се пренебрегва за сметка на разсъждения от историко-географски характер. От едно есеистично поднесено съждение на Тарканиота се натъкваме на “*войнствената българска нация*”. Тя дълго време е била от полза за християнството, тъй като отстоявала на турците да не преминат към Унгария и Германия, но „*гордият враг*” ги победил и заробил.⁶ Категорията на християнството като омиротворителка се оказва в случая в съзвучие с традиционния войнствен нрав на българите, познат и преди покръстването. Това съчетание обаче изиграва положителна роля за известен период, докато на европейската сцена се явява един по-жесток субект – османските турци.

Подобно съждение се среща и у Мавро Орбини (1601), чието обемисто изложение завършва с краха на българската държава, която пада под ударите на турците. Рагузинецът обобщава също като италианските си предходници. Това била най-мощната “*нация*”, която била единна и побеждавала не само един враг, а всичките си врагове, но “след като по вина на техните царе се разделили, царството им, което някога било процъфтяващо, напълно се разпаднало.”⁷

Трябва да отбележа, че в българското издание “нация” е преведена като “народ”. В сръбското на Сима Чиркович се забелязва българската “нация” преведена като “народ” в случая при разселването на българите от Север на Юг (V-VII в.) и като “нация” – за времето на османските

⁶ Tarcagnola, Gio. Delle Historie del mondo. Venetia, 1580, p. 190a.

⁷ Mauro Orbini, Op. cit., p. 473; Мавро Орбин, Кралевство Словена. Београд, 1968, с. 290; Мавро Орбини, Царството на славяните, 1601. Откъси. С., 1983, с. 136.

завоевания.⁸ Това всъщност се оказва обичайна практика в съвременната ни хуманитаристика, тъй като “нацията” се приема най-вече като затвърденото и добило гражданственост понятие от XIX в.⁹

Според последните два примера, извлечени от Тарканиота и Орбини, за българска “нация” се говори обобщено, като повод за това са османските завоевания, които слагат край на средновековната ни държава. Със или без християнско съдържание “нация”-та става словесно идентична с царството, което е било могъщо и останало в миналото. При този модел за събития единствено от XIV-XV в. се оформя задължително първопричина – османотурският завоевател. Ново издигналото се за християнския свят Зло връща погледите на Европа към разпадналото се царство.

3. “Нация” противостои на “секта”

Известно е, че през XVIII в., когато познанията за света и човека добиват рационалистична окраска, излизат от печат редица енциклопедии от светски лица и духовници. Статиите за българите обхващат три основни теми: Волжка и Дунавска България и българите - еретици. Така е и в енциклопедията на Морери, допълнена от Гуже (XVII-XVIII в.), където се натъкваме на изместване на “нация”-та с “еретици”: “Това име “българи”, което било само име на нация, станало по онова време [IX в.] име на секта и така започнали да назовават тия еретици от България...”¹⁰

Към края на XVII в. и XVIII в. анти-протестантската кампания на католиците продължава с пълна сила. Книжовници като епископ Босюе например, преразглежда историята с оглед да атакува не само протестантите, но и всички съществували ереси. Целта е да се затвърди правата вяра и да се

⁸ Пак там.

⁹ За “нация” и “народ” през Ренесанса вж.: Данова, П. Нови идеи в ренесансовата историография: “нации” и “народи” на прага на модерна Европа. – Историческо бъдеще, 1, 1997, с. 166-187.

¹⁰ Le Grand Dictionnaire historique ou le Mélange curieux de l’histoire sacrée et profane qui contient en abrégé l’histoire fabuleuse des Dieux et des Héros de l’Antiquité païenne; les villes et les actions remarquables des Patriarches, des empereurs, des rois, des princes illustres par Louis Moréri, prêtre, docteur en théologie, nouv. éd. dans laquelle on a refondu les suppléments de M. l’abbé Goujet, le tout revu, corrigé et augmenté par M. Drouet. T. 2. A Paris, 1759, p. 365 sq.

докаже лъжовността на всички по-ранни и съвременни отцепници. Затова и познанията за тях навлизат в енциклопедичните издания от XVIII в. Цитираният откъс от статия озаглавена “Българи” ни отнася към заблудите на манихеи и богомили, на разпространение на ересите и как “българин” става синоним на “еретик”. С други думи, религиозните и философски разсъждения са в основата на автора на статията, който е работил въз основа на редица писания на католици, без да взема нечия страна. Тук се натъкваме на по-различен модел, при който “нацията”, явно идентична с приетото от българите християнство в IX в., е изоставена, дори забравена като нещо подредено и общоприето, за да останем с впечатлението, че всички българи са останали еретици.

4. Поданиците на султана

Всеизвестен факт е, че до XIX в. балканските народи са в обсега на Османската империя. За тях се пише и коментира на широко в западната историческа книжнина, дело на кабинетни учени или пътеписна, излязла изпод перото на знайни пратеници на короновани глави, на освободени пленници от турските затвори, на посланици, консули и мисионери. Специално в пътеписната литература всички поданици на султана са “нации” и стоят смислово наравно с всички останали от Европа. За мисионера Мишел Льофевр в Турция живеят *«14 нации... различни по религия, език и по начин на живот»*. В проекта му, публикуван през 1688, се изразява апел към потиснатите народи в Османската империя, които трябва да имат готовност за обединение с християнските сили под предводителството на френския крал Луи XIV:

“Господ бди за това, че виждаме в наши дни тези щастливи моменти, тази тиранична мощ [Османската империя] подчинена и религията възстановена там, където е била процъфтяваща преди: този велик подвиг зависи само от обединението на християнските принцове и разрухата на тази злочеста монархия, въздигнала се върху останките на толкова други,

които са ѝ били противни; ще постигне чрез обединението на нациите, тъй като възстановяването ѝ не става чрез разделянето им.»¹¹

Политическото и духовно «освобождение» за Льофевр се свързва единствено с краля – Слънце, който е трябвало да стане «Освободител» на страдащите султански поданици. Мисионерът мечтае след превземането на Османската империя да покръсти в католицизма всички нейни обитатели – от султана до последния източно-православен. Съюзването на християнските сили от Изток и Запад под егидата на католицизма формира същността на неговата «нация», която е трябвало да се превърне в победителка на «злочестата» империя.

«Обединените нации» на Льофевр очертават бъдещето на една единствена «нация», чието съдържание се идентифицира с католицизма. Затова и съставеният проект не случайно е посветен на един от министрите на Луи XIV, а негов вариант – на папата. В неподреденото му изложение *«бедните източни християни... третокласният народ в Турция»* са част от тогавашната реалност. Те са страдащи, гонени, измъчвани. Може би тази категория е само съществуващата, застинала основа, върху която се гради и раздвижва обединението на «нациите» по религиозен признак в името на тържеството на католицизма над исляма.

5. Просвещенският прочит

Главата за българското царство у Орбини започва с историята на българската «нация», ще рече за сбора от племена, обитавал Скандинавия, поречието на Волга и най-сетне Тракия. Аварите са също причислени към тази категория.¹² Около 50 години по-късно, в подробните разкази на византолога Дю Канж за средновековна България, кръстоносците и Латинската империя, българите не се споменават изрично като «нация». От контекста се разбира, че под названието «българи» френският ерудит има пред

¹¹ Заимова, Р. Пътят към «другата» Европа (из френско-османските културни общувания, XVI-XVIII в.). С., 2004, с. 194.

¹² Il regno degli Slavi, p. 398, 400.

вид множество народи, обитавали земите на поволжието.¹³ Въз основа обаче на неговите писания, изключително цитирани и ценени от просвещенските автори, се натъкваме на нов подход.

*“Една нация от скити – казва Волтер в “Есе за нравите” - наричани абари или авари, българите - тия други скити, които дали името България, опустошавали всички тези хубави райони на Романия, където Адриан и Траян били построили толкова хубави градове и тези широки пътни артерии, от които останали само някои разнебитени пътища.”*¹⁴

Безспорно е, че скитските народи са много, понякога единни и оформящи облика на едно цяло, което във Волтеровата словесност се нарича “нация”. Не по-различно е гледището на съвременника му Пейсонел, който в произведението си “Варварите по Дунава”, се занимава с народите преселили се от Север на Юг. Независимо от произхода си, те били приели славянския език. Така било и с българите, които имали не-славянски произход, но поради честите си общувания при Волга и на Балканите със славяни, били приели техния език.¹⁵ Привърженик на идеите на Август Лудвиг Шльоцер (1735-1809) Пейсонел се противопоставя на извеждането на всички народи от Ной и затова се опитва да ги групира според езиците им.¹⁶ Наравно с тези разсъждения твърди, че *“...много автори вярват, че Българите са били същите като Славяните и че всички тези народи били една и съща Нация, разделена на различни племена...”*¹⁷

Както Волтер, така и Пейсонел разглежда появата на множеството народи след разпадането на Римската империя. Разсъжденията им са в контекста на традиционното противоречие *империя – варвари*, което по тяхно

¹³ Византийска история. История на империята на Константинопол” от Шарл Дюфрен Дюканж. Предг., съст. и превод от старофренски Р.Займова, съст. и прев. от лат. М. Кискинова, коментар и ред. В. Тъпкова С., 1992, с. 110.

¹⁴ Zaimova, R. *Voyager vers l’"autre" Europe (Images françaises des Balkans ottomans, XVIe – XVIIIe s.)*. Istanbul, Isis, 2007, p. 214.

¹⁵ Peysonnel, Ch.-Cl. *Observations historiques et géographiques sur les peuples barbares qui ont habité les bords du Danube et du Pont-Euxin*. Paris, 1765, p. XXVIII-XXXIV.

¹⁶ Стоянов, В. *Vulgaro-Turcica 3: История на изучаването на Codex Cumanicus*.-Историческо бъдеще, 1, 1997, с. 42-55.

¹⁷ Peysonnel, Ch.-Cl., *Op. cit.*, p. XXXIV.

време изглежда по-различно, защото “варварите” стават мисловно част от човешките общества, имат своя история и следователно, са равнопоставени с империите.

За да си изясним подхода и двамата автори от XVIII в., ще напомня, че през този век най-напред се оспорва Библията като извор за историята на човечеството, отхвърлят се митовете и легендите.¹⁸ Затова и езиковите изследвания – като отрицание на дотогавашните хуманистични проучвания - започват да изглеждат правдоподобни и основателни. Към това се прибавя и напредъкът на естествените науки, въз основа на които човешката природа се обявява за единна, единни стават и човешките социални формирания.

Разбира се, просвещенският прочит на историята не се изчерпва дотук. Реално съществуващите и развиващи се кралства, империи оформят облика на пулсиращото време. В най-крайната западна земя на Европа, Волтер и поколението му ще изградят стереотипа за модерната *цивилизация*. По нейния напредък ще се измерват и съизмерват близки и далечни народи, докато се стигне до “свобода, братство, равенство” и неговите проекции след френската революция (1789). Тогава стремежът или липсата на такъв, към просвета и свобода на българина ще бъде критерий за европейска цивилизованост – проблем, който пряко засяга века на Националното и заслужава допълнително изследване.

THROUGH THE EUROPEAN MODELS FOR BULGARIAN "NATION"

Raia Zaimova

(Abstract)

¹⁸ Laudin, G. Changements de paradigme dans l'historiographie allemande: les origines de l'humanité dans les “Histoires universelles” des années 1760-1820.-In: Pratiques et concepts de l'histoire en Europe, XVIe-XVIIIe siècles, Paris, Presse de l'Université de Paris-Sorbonne, 1990, p. 249-275.

In the article are examined several examples from the fifteenth-eighteenth century West European historiography. It is viewed the use of “nation”, concerning the Bulgarians in a set of works.

1 / The adoption of Christianity in the ninth century was a key moment, when the "barbarism" was abandoned and the newly converted Bulgarians were identical to the "nation" and the Catholic religion. (B. Giustiniani, XVth C.; P. Giambullari - XVIth C.; Baronius and continuators, XVIIth C.)

2 / Ottoman conquest in fourteenth-fifteenth century are considered as a primary cause for the loss of the Bulgarian “nation”. It became verbally identical with the kingdom, which had been powerful and had left in the past. This model can be found in authors such as Gio. Tarcagniota, XVIth C.; M. Orbini, XVIIth C. etc.

3 / In the eighteenth century encyclopedic publications (Moréri-Goujet) "Nation" contrasts with "cult" or it is a different from the previous models, in which the identical with the Christianity "nation" is abandoned. The emphasis is on the heresies, the concept of the Bulgarians is covered with Bogomil movement, which is well known in Medieval Western Europe. Readers of such texts have been left with the impression that all Bulgarians are heretics.

4 / Particularly in the travel books literature (Lefevre, XVIIth C.), all subjects of the Sultan (including Bulgarian) are "nations" and are placed logically on an equal level with all others in Europe. Typical of this case is the connection of all “nations” to the reality of that time.

5 / Enlightenment ideas impose an original reading associated mostly with the unity of human nature. Barbarian tribes of the Roman Empire are considered as a "Nation" according to their movement and a common territory. Both the Scythians and Volga Bulgars entered the category of "Nation".